

Ingen let genvej

Finn Collin: *Konstruktivisme*.
Samfundslitteratur & Roskilde
Universitetsforlag, 2004;
1. udgave, 2. oplag, 127 sider, 118 kr.

Af Steen Nepper Larsen

Det er efterhånden blevet en udbredt talemåde at proklamere, at så forskellige fænomener som den sociale klient, den bag tremmer indsatte og den beredvilligt selvevaluerende borger fra vugge til grav – og ikke mindst kønnet, barndommen og kernefamilien – ja, hele nationen er sociale konstruktioner. Følgende fem ord byder sig til med omsiggribende ynde: Sproget skaber, hvad det benævner.

Fordums tiders Gud havde efter sigende almagt til at skabe alt ud af intet. Denne megalomane, metafysiske evne til omnipotens overføres tilsyneladende nu til sproget, der således ophøjes som var det en *deus ex machina*. Alle de konstituerende og livgivende attributter strutter nu af ubændig lingual kraft. Sproget tydes som selve det fundament, der kan intetgøre intet og give væren væren.

Det hævdes, at den sociale virkelighed produceres af en lind blanding af italesættelser, diskursivt regulerede sprogspil og menneskelige handlinger, og at intet er, hvad det giver sig ud for at være; thi samfundet er historisk og foranderligt og aldrig naturligt, endstige universelt forekommende som noget i-sig-selv-værende. Radikale stemmer pointerer: Der er ingen virkelighed, hvis den ikke iagttages og gøres til genstand for et perspektiv. Der eksisterer simpelthen ingen neutrale eller givne kendsgerninger. Således er konstruktivistiske opfattelser ikke blot skoledannelser eller intellektuelle esoteriske ydelser, men så at sige hver mands eje.

Men det indgår stadigvæk i den konkrete menneskelige forestillingsverden og normale hverdags erfaring, at man selv med lukket mund, uden et ord på læben eller akkompagneret af en linie på et stykke papir, slår sig gevaldigt, hvis man kører galt og smadrer sin bil med 200 km/t – eller med al sandsynlighed drukner, hvis man prøver at svømme over Atlanterhavet. Hvis man rammes af et kortvarigt anfald af eftertænkksomhed, vil man måske også komme til at ihukomme, at arten menneske ikke har befundet sig i særlig lang tid på denne klode; men at der eksisterede stof og former som stjerner, planeter, vulkaner og en rig jordisk flora og fauna meget lang tid før, vi kom til verden i sproget og begyndte at navngive. Så hvordan skal det på én gang populære og forkætrede begreb socialkonstruktivisme mon forstås og fortolkes?

Spørgsmålene vælter myldrende frem: Er der grænser for, hvad der lader sig kon-

struere? Fører socialkonstruktivismen til relativisme og subjektivismen? Kan det hævdes, at janteloven, de seksuelle normer og identitetsarbejdet er sociale konstruktioner, men at et brækket ben, en celle og faldloven ikke er det? Er der en grund til, at socialkonstruktivismen får vind i sejlene i slutningen af det 20. århundrede? Har den franske poststrukturalisme vundet slaget om at præcisere, hvordan sprog, virkelighed, tænkning og videnskab hænger sammen? Eller er der ingen éntydig sejrherre at spore inden for filosofien og videnskabsteorien?

En invitation til træk af konstruktivismens idé- og virkningshistorie

Filosoffen Finn Collin fra Københavns Universitet har igennem en årrække beskæftiget sig intensivt med konstruktivismen (se bl.a. *Social Reality*, Routledge, London 1997). Hans lille bog *Konstruktivisme* indgår i serien *Problemer, positioner og paradigmer*, som forlagene Samfundslitteratur og Roskilde Universitetsforlag generøst sprøjter ud til de læsende og nysgerrige masser i disse år. Indtil videre er der blevet udgivet bøger med titler som *Samfundsvidenskaber i kontekst*, *Strukturalisme*, *Semiotik og Fænomenologi* – og en række andre små handy introduktionsværker er på vej til læseheste med mod på videnskabsteori.

Collin giver indledningsvist et rids af konstruktivismens genealogi. På den første privilegerede station i slutningen af det 18. århundrede finder læseren Immanuel Kant, der fastslår, at det er træk ved den menneskelige erkendelse, der konstituerer den virkelighed, vi lever i. Dette universelle, menneskelige erkendeapparat lagde bestemte anskuelsesformer som f.eks. tid, rum og kausalitet ned over fænomenerne. Kant fraveg ikke opfattelsen af, at der fandtes en ”*Ding an sich*”, en verden i sig selv bag fænomenerne, men slog samtidig fast, at hvad denne bestod af ”bleibt eine Frage”. I begyndelsen af det 19. århundrede dynamiserede og historiserede G.W.F. Hegel virkeligheden og vinkede farvel til både Kants ”*das Ding an sich*” og det tid- og kontekstløse ”*transcendentale jeg a priori*”, og Wilhelm von Humboldt fremhævede, at det unikke sprog formede verdensopfattelsen for det folk, der talte det. Ferdinand de Saussure hævdede i begyndelsen af det 20. århundrede, at sproglige strukturer former tanken. Ludwig Wittgenstein så på de konkrete og mangfoldige sprogspil, hvori mennesket levede. Thomas S. Kuhn, der var erkendelsesteoretisk anti-realist, fastslog, at tankestrukturer (paradigmer) er afgørende for, hvad forskellige forskere forstår ved virkeligheden.

I bogens kapitel 1 forefindes en lærerig skildring af ”Naturvidenskaben og den fysiske virkelighed som konstruktion” – herunder Edinburgh-skolens ”Stærke program” fra 1960’erne, der udfoldede ”den ubestridelige kendsgerning, at videnskab, uanset hvad den ellers er, også er et socialt fænomen....”. Skolens ledende skikkelser David Bloor og Barry Barnes opruller en markant empirisk-selvreferentialitet: Videnskab er en social aktivitet, der udspiller sig i den empiriske verden, og selv er et empirisk fænomen, der må studeres empirisk. I dette første kapitel gives koncise redogørelser for fire markante konstruktivistiske stemmer: Karin Knorr Cetina, Harry Collins, Steve Fuller og Bruno Latour.

I bogens andet kapitel ”Den sociale og menneskelige virkelighed som konstruktion” sættes der fokus på Michel Foucault, Niklas Luhmann og Ernesto Laclau & Chantal Mouffe. Collin kritiserer Foucault for ikke at have løst refleksivitetetsproblemet, idet han ikke kan vise, ”hvordan der kan findes et intellektuelt ståsted uden for epistemerne” (de styrende videnssystemer, SNL), hvorfra der kan mod-tænkes og politiseres mod de diskursive magt-vidensformer. Luhmann kritiseres for at tro, at han har løst vanskelige, filosofiske erkendelsesteoretiske problemer ved hjælp af meta-sociologiske overvejelser. Når Luhmann eksempelvis udtaler sig om, at der må eksistere andre systemer uden for det, han iagttager inden for, protesterer Collin højlydt, for hvordan kan han det, når dette ”noget” jo netop må være skjult for ham, da enhver

iagttagelse – ifølge systemteorien – må være lokal. Laclau & Mouffe kritiseres bl.a. for ikke at skelne præcist nok mellem, hvornår en diskurs (en normsættende talesammenhæng) er en nødvendig eller en tilstrækkelig betingelse for dannelsen af den sociale virkelighed.

Midt imellem alle disse varianter af konstruktivismen tilbyder Collin os et ordningsprincip med tre dimensioner. Den første er den *erkendelsesteoretiske konstruktivismen*, der hævder, at vor viden om virkeligheden er en konstruktion og ikke en repræsentation. Den anden er den *ontologiske konstruktivismen*, der hævder, at virkeligheden selv er en konstruktion. Den tredje dimension drejer sig om, *hvem* der konstruerer (konstruerende forskere, konkrete mennesker med intentioner eller anonyme størrelser som ”epistemer”, diskursive praktikker, sprogregler m.v.).

Absolut skel mellem en fysisk og social virkelighed?

For Collin er det magtpåliggende og uomgængeligt centralt at skelne mellem den fysiske virkelighed på den ene side – og den samfundsmæssige og menneskelige virkelighed på den anden.

Han sætter således en absolut differens mellem naturvidenskab på den ene side og samfunds- & humanvidenskab på den anden – og er bestemt ikke med på at foretage en ”ontologisk kolbøtte”, der gør op med enhver forpligtende, forudsat og eksisterende fysisk virkelighed (af materielle genstande, levende kroppe, molekyler og atomer). Argumentet lyder forsigtigt og dog håndfast: ”...den fysiske virkelighed (kan) næppe være en social konstruktion, for hvordan kunne mennesket konstruere noget, som er en forudsætning for deres egen eksistens?”

Collin hævder, at virkeligheden allerede forud for sproganvendelse rummer ligheder og forskelle, som på en varierende måde indoptages i de forskellige sprogs vokabularier – og at han ønsker at forsvare en moderat og differentieringsbevidst konstruktivismen ved på én gang at fastholde, at det fysiske/somatiske ikke er en social konstruktion; men samtidig at det er mennesker, der inddeler naturen i typer og klasser af ting, og at det er mennesker, der i kraft af deres fælles sprog konstruerer den sociale virkelighed. Ifølge Collin kan de menneskelige konstruktioner ikke begribes som ganske voluntære og relativistiske, fordi virkeligheden yder et pres imod vores kognitive processer, som smitter af på vores kognitive model af virkeligheden.

Det forekommer mig, at Finn Collins fundamentale skelnen mellem den fysiske og sociale virkelighed løber ind i en række filosofiske problemer, for hvordan forsvare dette skel, der jo selv sættes inden for en social virkelighed, som altså åbenbart ikke må totaliseres; men på den anden side vel er lige så virkelig som myretuer, brune efterårsblade og køer på motorvejene. Med sin dualisme søger Collin at undvige ontologi-spørgsmålet; men ethvert ”hvordan” (der foreskriver, hvordan verden kan deles) skriger på et ”hvad” (hvad verden er lavet af). Behændig forekommer den absolutte forskel mellem eksempelvis Atlant-pagten og et jordskælv – men begge er de vel integrale dele af virkeligheden. Hans dualistiske alternativ skaber nye problemer og uløste paradokser; det er ikke modent til at få det sidste ord.

Desværre bliver det aldrig diskuteret højlydt, hvad det er i virkeligheden, der yder et pres mod sproget og begrænser vore frie begrebs-valg? Havde Collin taget livtag med eksempelvis Umberto Ecos problembevidste og tankevækkende bog *Kant og næbdyret. Sprog og erkendelse*, Kbh. 2000 (opr. fra 1997), kunne han måske have klargjort sit forehavende, så det ikke som nu kommer til at minde om en lidt for uklar blanding af en moderat konstruktivismen med gyldighed for den sociale verden holdt i ave af en modstandsudøvende, tavs fysisk verden af en ganske anden manifest beskaffenhed.

Hellere dualist end monist?

Collin lægger afstand til sin århusianske kollega Hans Fink, der talrige gange med eftertryk har forsvaret en naturalistisk monisme og propaganderet for en ikke-dualistisk enhedsvidenskab (se f.eks. "Naturens enhed og videnskaberne. Kulturforskning som naturforskning" i Hans Fink og Kirsten Hastrup (red.): *Tanken om enhed i videnskaberne*, Aarhus Universitetsforlag 1990 & "Om sociale konstruktioners virkelighed" i Peter Widell (red.): *Socialkonstruktivismen under debat*, Forlaget Modtryk 2004). Fink bliver aldrig træt af at hævde, at alt er natur, og at der kun findes én virkelighed, som al vores viden er både viden om og viden i. Videnskab er på én gang menneskeværk og en integral del af al-naturen.

Ikke bare kan det undre, at den dualisme-begejstrede Collin ikke tager en livlig anfægtende svingom med monisme-Fink (som jeg parentetisk bemærket ikke postulerer har (op)fundet sandheden); men også at Collin undlader at beskæftige sig grundigt med Nietzsches filosofiske sammenvævning af liv, perspektivisme, sprog og vilje-til-magt; selvom dennes vitalistisk-konstruktivistiske tænkning har været uhyre inspirerende for det 20. århundredes filosofi og samfundstænkning (og ikke mindst for poststrukturalismen og dekonstruktivismen). Nietzsche var ophavsmand til de berømte, ofte citerede og endnu oftere misforståede ord: "...netop kendsgerninger gives der ikke, kun fortolkninger" (*Nachlass*, B.III, S.903).

Collin forbliver en intellektualistisk, teknisk pincet-bruger. End ikke med en ildrager tør han berøre *das Leben* og magtens immanente tilstedevær i tænkningens ellers så højloftede og ædle sale. Collins sprog er køligt og lidenskabsløst. Poetisk nærvær har teksten ikke.

Ej heller tages der eksplicit hul på en diskussion af, hvordan vi danner vore begreber ("cognitive image schematas", begreber og metaforer) med udgangspunkt i kropslige erfaringer i verden (Merleau-Ponty, Georg Lakoff og Mark Johnson). En kropsliggjort realisme ("*embodied realism*") er vel pr. natur konstruktivistisk og foranderlig. Collin synes at være dybt og intens(iv)t præget af sin angelsaksisk-analytiske filosofiske opdragelse; men sproget er jo andet og mere end et instrument og et praktisk, neutralt codesystem.

Collin tænker absolut ikke hermeneutisk eller fænomenologisk. Havde han gjort det, og havde han ovovet at åbne øjnene en anelse på klem for sociologisk tænkning, havde han måske kunnet ane den banale pointe, at stadig flere mennesker i det 20. århundrede fik sproget som arbejdsfelt. Viden blev en stærk produktivkraft og en kostbar, eftertragtet vare. At flytte, sælge og producere tegn blev hverdag for millioner af mennesker. Politik og Business narrativiseredes, og retoriske ydelser tog form af PR, Propaganda, Branding og Spin. Det kunne vel være "én" af de historiske grunde til, at socialkonstruktivismen fik vind i sejlene. En anden kunne være, at det moderne menneske glider ind og ud af en lang række uddifferentierede subsystemer, der påtvinger det (os) at kunne kommunikere og perspektivere på radikalt forskelligt-kodificerede måder. Når vi lærer at kunne håndtere og skifte kompetent og nærmest umærkeligt mellem politiske, økonomiske, videnskabelige, sociale, æstetiske, lærdomsmæssige, trafikale, kærlighedslystne og trosmæssige spil, må der være utallige teoretiske tilskyndelser til at prøve på at komme til at forstå og at gennemtænke konstruktionen af disse spil. For 200 år siden sagde Hegel med rette, at det var filosofiens rolle at søge at sammenfatte sin tid i tanker, og når samtiden opleves af ganske mange mennesker som foreliggende i form af sociale konstruktioner, må disse selvfølgelig også begrebsliggøres.

En uhyre tam afslutning

Inspirationen fra den amerikanske pragmatiker Richard Rorty mærkes overalt i teksten (og med kongenialt eftertryk i den spagfærdige afslutning) – men der forelig-

ger desværre ingen genuine fortolkninger af værker som *Contingency, irony, and solidarity*, Cambridge University Press 1989 og *Philosophy and Social Hope*, Penguin Books 1999 – selvom disse må siges at være uomgængelige stationer at frekventere dvælende for en rejsefører, der bevæger sig ind i konstruktivismens brogede landskab.

Som andre anmeldere har været inde på (se Søren Damkjær i tidsskriftet *Dansk Sociologi* nr.1/2004) er Collin en forsigtig og ikke alt for skarp tænk. Ganske tamt kan der i rosinens pølseende af bogen læses: "Efter min mening er det umuligt at forudsige, hvad opgivelsen af forestillingen om objektiv sandhed ville kunne føre til." I min naivitet troede jeg ellers, at det netop var Collins indædte ambition at give denne forestilling kød på kroppen for løbende at kunne skærpe kritikken af opgivelsens apologeter. Men lige inden citatet har Collin på roty'sk facon præciseret, at konstruktivismens frigørelsesprojekt forekommer ham både tolerant og demokratisk. Attraktionen består bl.a. i at pointere, at virkelighedens indretning ikke har nogen nødvendighed ved sig, og at ingen sandheder er så privilegerede, at de kan være andet og mere end menneskeværk.

Collin synes på en sær vis mere filosofisk helgarderende, end godt er.

Tidligere i bogen ventilerer Collin Jacques Derridas opfattelse af, at sproget er et uafsluttet spil imellem forskelle, som aldrig endegyldigt kan eller skal fikseres. Der er altid en åbenhed i sproget, og intet sprogspil kan afslutte eller lukke det én gang for alle.

Selvom der ikke skal kræves kvalificerede lukninger af så lille en letløbende introduktionsbog¹⁾, kunne en mere ambitiøs og modig åbning af forholdet mellem ontologiske, erkendelsesteoretiske og etiske dimensioner af filosofien måske have budt på en anden afslutning end denne: "...inden for etikken gælder det, at opgivelsen af dogmatismen ikke nødvendigvis leder til liberale, tolerante standpunkter, men lige vel kan føre til militante særstandpunkter."

Således forlades den lille bog med en følelse af, at Collin faktisk hele vejen igennem bogen og bag de fremsatte, pænt ordnede sætninger primært har været optaget af de etiske dimensioner af konstruktivismen, hvorfor den klassiske diskussion af forholdet mellem "er" og "bør" burde have været stillet skarper op. For læseren forbliver det aldeles uklart, om Collin vil forsvare en filosofisk og videnskabsteoretisk position, der hævder, at "bør" udspringer af den socialt konstruerede humane virkelighed, og om "bør" er en konstitutiv del af både den moderate konstruktivisme for den sociale virkelighed og af den fysiske verdens givethed (bundet i dens "er") – eller om han ikke ønsker, endsige kan forsvare at udlede "bør" af "er" (af angsten for at begå en såkaldt "naturalistisk fejlslutning")?

Summa summarum: Finn Collins bog kunne ikke give mig de ønskede og klare svar på de seks til syv spørgsmål, der poppede op i begyndelsen af denne anmeldelse som associative tankelopper. Der gives således ingen let genvej uden om et autonomt tankearbejde i selskab med de (social)konstruktivistiske klassikere.

NOTE:

1. Bogen er udstyret med forslag til videre læsning, en bibliografi, et indeks og et udmærket lille leksikon, om end forklaringen på begrebet metafysik er alt for tynd. Selvom der er tale om 2. oplag er der alligevel to trykfejl i bogen. På side 33 øverst skal sidereferencen rettes fra s.79 til s.24 & på side 96 står der fejlagtigt: "(se side 0000)".

Steen Nepper Larsen er Ekstern lektor i Filosofi og Videnskabsteori, RUC.